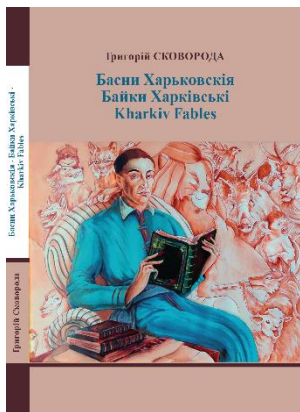

**Н. Левченко
О. Литвиненко**

ШКАЛА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В БАЙКАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

13 травня 2025 року в межах заходів Днів науки в Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. Сковороди було проведено презентацію тримовної книги Григорія Сковороди «Басни Харківські. Байки Харківські.

Kharkiv Fables» (Упорядкування, адаптація авторського тексту до сучасної української мови, післямова Н. Левченко; переклад англійською мовою О. Литвиненко. Харків: Майдан, 2024. 182 с.)

Даний проєкт було виконано в межах співпраці Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди й Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ.

Рецензували збірку Микола Жулинський, доктор філологічних наук, професор, академік Національної Академії наук України, Директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України та Віра Сулима, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Завідувач Відділу давньої української літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2025.2.106.13>

Творчість Григорія Сковороди є знаковою в історії української літератури. Вона є такою ж вагомою в Україні, як творчість Джона Мільтона в Англії, Ангела Сілезія – в Німеччині, Яна Амоса Коменського – в Чехії, Торквато Тассо – в Італії, Кальдерона де ла Барка – в Іспанії.

Так само, як Джон Мільтон, у своїх творах Григорій Сковорода шкодував за втраченим раєм і вказував людині шлях його повернення, як Ангел Сілезій, – захоплювався містикою, як Ян Амос Коменський, – переймався принципами виховання дітей, як Торквато Тассо, – високо поцінював античність, як Кальдерон де ла Барка, – часто вдавався до вербалізації діалогічного мислення.

Ба більше, Григорій Сковорода є унікальним представником старої потужної української культури. Сковородинські діалоги, трактати, притчі, листи, пісні, байки завершили добу українського бароко, а водночас і епоху барокової літератури всієї Європи.

Г. Сковорода став ключовою постаттю в літературі українського бароко і у всій нашій духовній традиції від давнини до сучасності. Про Григорія Сковороду і про його творчість написано тисячі наукових розвідок, але досі і його творчість, і окремі миті його життя залишаються втаємниченими.

Відомий літературознавець, дослідник творчості філософа професор Леонід Ушкалов у коментарі «Gazeta.ua» свого часу ділився своїми роздумами: «Гіперпопсовий образ Сковороди як чоловіка, який ходить з торбинкою і живе під стріхою сільської хати, абсолютно не відповідає дійсності. І він геть не так одягався, як уявляють. Тобто візуальний образ, який засів у нашій свідомості і той, який був насправді, – це зовсім різні речі».

Щоб досягнути твори Г. Сковороди, «ми повинні розуміти яка культура стоїть за нами. Маємо розуміти, що

наша культура яскрава, барвіста й стара, – свого часу говорив Ушкалов. – Григорій Сковорода в ній посідає далеко не останнє місце. Колись Дмитро Чижевський писав, що з одного боку, Сковорода вивершує добу українського бароко, а з іншого – він є український передромантик. Бароко й романтика – це ті стилі, які наклали на український дух найбільший відбиток. Як на мене, Сковорода є еталоном високої української культури, про існування якої ми мало знаємо, а весь час сповзаємо на те, що легше – легенди, перекази, шаровари, пісеньки. На всіх імпрезах обов’язково бандури, співочі колективи і дуже примітивізований образ української культури. А Сковорода абсолютно не селянський філософ. При тому, що в народі його пісні знали, починаючи від території Росії і закінчуючи сучасною Польщею. Де-хто дивується, як та гумористична мораль Сковороди могла бути близькою народові. Але ж в нас і про народ уявлення дивне – “дурко-малорос шмарклі втирає”. Хоча наш народ не такий і простий» [Ушкалов 2012].

Отож протягом трьохсот років світ сприймав Сковороду з одного боку як мандрівника з палицею і торбинкою за плечами, а з іншого – як новочасного поета-містика, фундатора української “філософії серця”, мислителя, християнського філософа, який окреслив гуманістичні контури української ідентичності, які аж ніяк не влаштовували російську федерацію, медієвісти якої намагалися і Григорія Сковороду зарахувати до російськомовних письменників.

Але за творами, зокрема й байками Г. Сковороди можна вивчати сутність української душі, розповідати про неї світу. Окремі твори українського барокового філософа вже були перекладені англійською, німецькою, італійською,

португальською, французькою, чеською, польською, словацькою, румунською, молдавською мовами. Найсвіжіші адаптації староукраїнської мови байок Г. Сковороди до сучасної української мови були виконані Н. Федораком (2009 р.) та Л. Ушкаловим (2015 р.). Дан-Богдан Чопик у 1998 році здійснив переклад байок українського барокового митця англійською мовою. Утім, в кожному перекладі чи у варіанті адаптації до сучасної української мови тексти байок Г. Сковороди подаються в скороченій версії. Навіть професор Л. Ушкалов, який був чи не найприскіпливішим дослідником творчості українського любомудра, у своїй адаптації уникав занадто складних для розуміння читачами фрагментів авторського тексту щодо тлумачення ним Біблії.

Пропонована книга є першим проєктом, здійсненим у тримовному вимірі, де твори подано авторською мовою оригіналу *lingua mixta*, характерною для української барокової літератури, яка складалася з української, церковнослов'янської та латинської лексики, варіантом, адаптованим до сучасної української літературної мови, а також англійською мовою. Тексти «Байок Харківських» Г. Сковороди у всіх трьох варіантах подані у повному обсязі, звірені за «Повною академічною збіркою творів» Григорія Сковороди, укладеною Л. Ушкаловим. Ілюстрації згенеровані штучним інтелектом, і підкореговані авторкою англійського перекладу Олесею Литвиненко, яка ще має хист до малювання. Наприклад, III уперто видавав картинку зрячого крота до байки «Кріт і Лінкс», а до байки «Вітер і філософ», не відображав образ вітру.

Всі філософські теорії тісно пов'язані в Г. Сковороди з Богом і пояснюються Біблією, бо вона, на думку автора, є тотожною Богу. Зокрема він зазначав, що Біблія зроблена

Богом і для Бога, тому богонатхненна книга сама стала Богом, якщо її тлумачити в алегоричному сенсі.

Біблія є основним джерелом поетичної збірки Г. Сковороди «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія», на що безпосередньо вказує вже її назва. Поезії «Саду...» пройняті ревним релігійним почуттям і дійсно “прозябають” із богодухновенного тексту Біблії. Окрім того, сквородинські пісні здавна було заведено тлумачити як «поетичну автобіографію» автора, зокрема як відлуння його напружених духовних змагань із «богопротивною трійцею»: світом, плоттю й дияволом.

Проза українського гуманіста, зокрема його трактати, діалоги й листи стали сприятливим полем для розгортання його філософських ідей, богословських настанов та педагогічних порад. Всі твори українського гуманіста були орієнтовані на високоінтелектуального читача. «Простий смертний не стане читати діалоги і трактати Сковороди. Перед смертю він уклав реєстр своїх творів. І цікаво поглянути які там радикальні ножиці між тим, [як він сам оцінював свої твори і тим, – Н. Л.] як ми сьогодні сприймаємо його творчість. В реєстрі самого Сковороди немає ані божественних пісень, ані байок. Там є ті твори, які він вважав найважливішими. Це твори, які присвячені тлумаченню Святого Письма, біблійній герменевтиці. Твори, в яких я не все можу пояснити. Там настільки глибока індивідуальність, що я не можу цього пояснити», – говорив Л. Ушкалов, один із найбільш глибоких сквородинознавців, вагомому слову якого важко не повірити.

Утім, майже всі свої філософські теорії він утілював у своїх байках.

У перших п'ятнадцяти байках, написаних у

Гужвинському періоді, Г. Сковорода порушує питання мотивації та доцільності вчинків розумних і безглузких людей («Собаки»), протипокладності внутрішньої сутності людини і її зовнішніх ознак («Ворона і Чиж»), залежності успіху справи від природного призначення діяльності людини («Жайворонки»), вдоволення власних потреб малим («Голова і Тулуб»), вибору свободи чи убогого життя («Чиж і Щиглик»), залежності життєвого шляху від природних здібностей («Годинникові коліщата»), залежності способу життя від природних нахилів («Орел і Сорока»), взаємовідносин представників влади і народу («Голова і Тулуб», потреб і багатства («Мурашка і Свиння»), марності практики без сродності («Дві Курки»), ототожнення стихій природи і Бога-Творця («Вітер і Філософ»), важливості бути собою й діяти відповідно («Брусок і Ніж»), співвіднесення діяльності людини і її природи («Орел і Черепаха»), протиставлення пошани одного розумного й тисячі дурнів («Сова і Дрізд»), досягнення результату тяжким трудом («Змія і Буфон»).

Бабаївський цикл байок увиразнив досвід роботи Сковороди над філософськими діалогами, тому сила, цих байок часом перевершує за обсягом саму фабулу і за стилістикою нагадує філософський трактат. Дидактичне спрямування байок Бабаївського періоду наближає їх швидше до притч, ніж до байок Езопа.

Основною темою, якою переймався Сковорода у цих байках, теж є «сродність». Автор подав модель багатовекторного її розкриття: йти за своїм призначенням, в межах теорії рівної нерівності («Кріт і Лінкс»); працювати на задоволення й розвиватися («Зозуля і Косик»); приносити користь іншим («Бджола і Шершень»); бути собою («Олениця і Кабан») і дружити зі сродними людьми

(«Собаки і Вовк», «Соловей, Жайворонок і Дрізд»). Спираючись на теорію сродності, Г. Сковорода одним із перших поглянув на роботу не лише, як на засіб забезпечення потреб, але і, як на джерело задоволення і веселощів («Зозуля і Косик»), що прокладає один із шляхів до щастя.

Притчевий характер подальших п'ятнадцяти байок збільшив кількість цитування в них Біблії. Варто зауважити, що Г. Сковорода Святе Письмо цитує досить вільно, ймовірно за все, по пам'яті, тому не всі цитати співпадають з канонічними біблійними текстами. Так само вільно він поводить ся і з біблійними посиланнями: допускає неточності у зазначенні біблійних віршів, інколи вказує лише біблійні глави, а інколи взагалі не обтяжує свій текст посиланнями на джерело, хоча у байці «Верблюд і Олень» саме Біблію називає живильним джерелом безсмертя, у байці «Лев і Мавпи» – образом вічного життя.

Отже, бароковий письменник-містик, екзегет, фундатор української «філософії серця», мислитель, християнський філософ Григорій Савич Сковорода у своїх байках, окреслив гуманістичні контури української ідентичності, в основу якої поклав віру, свободу, самопізнання, сродність.

Метою перекладу байок англійською мовою було зробити автентичне вчення Сковороди доступним для ширшої аудиторії шляхом максимального наближення до оригінального тексту. Найчастіше використовувався дослівний переклад. Наприклад, можна помітити, що не було замінено прислів'їв чи приказок, які могли б полегшити сприйняття концепції англomовним читачем, але завадили б сприйняттю оригінальності Сковороди. Багато ідіом, які Сковорода винайшов, використовуючи, за Л. Ушкаловим,

власну *lingua mixta*, були настільки унікальними, що адаптація їх іноземною мовою нівелювала би сутність його творів.

Втім, є один виняток. Сковорода відомий тим, що рясно використовував біблійні цитати у своєму вченні. Деякі висловлювання з Біблії були ним процитовані дослівно, тому було прийняте рішення перекласти їх, використовуючи найпоширеніші версії англomовного Святого Письма: Короля Якова (KJV) та Нову міжнародну версію (NIV) – залежно від контексту, формальності та архаїчності тексту Сковороди. Однак, оскільки філософ добре знався на Святому Письмі, багато цитат були ним переказані з пам'яті (з додатковими алегоріями або заміною символів) без використання цитатних лапок, і тут був застосований переклад близький до авторського тексту.

Григорій Сковорода намагався розтлумачити всі свої концепти і донести їх людям у байках. На думку генія, вони мали б полегшити сприйняття його концептів, проте він був настільки глибоким інтелектуалом, що навіть ті ж байки без літературної і філософської підготовки не могли бути зрозумілі.

Найяскравішим прикладом цього є переклад поняття “сродна праця”. Складність полягає в тому, що в англійській мові немає чіткого слова чи словосполучення на позначення цього терміну.

У багатьох наукових виданнях сродна праця перекладається як *related work*. Кембриджський словник визначає *related* як «пов'язаний з чимось, під впливом чогось або викликаний чимось», що передбачає надмірну залежність від зовнішніх чинників. Було багато інших термінів, що були розглянуті для перекладу сродна, наприклад, *kindred*, що походить від давньоанглійського

кореня, який означає «того ж роду або сім'ї», але через те, що його конотацією зазвичай є міжособистісний зв'язок саме між людьми, врешті-решт цю адаптацію було відхилено.

Наголос на тому, що вибір значно обмеженим, є доречним, адже Сковорода одним із перших почав розглядати працю не лише як засіб задоволення потреб і заробітку, а й як джерело радості та задоволення, що прокладає один із шляхів до щастя. Він трактував працю, до якої є дар, як одну з основних рис людини, яка породжує бажання і є основою для самопізнання та особистісного розвитку.

Найближчим еквівалентом терміну є «inherent», який Кембриджський словник визначає як «існуючий як природна, постійна або основна частина чи якість чогось або когось», словник Британіки — як «такий, що належить до основної природи когось або чогось», а словник «Мерріам-Вебстер» — як «пов'язаний зі складом або основним характером чогось; притаманний за природою або звичкою; внутрішньо притаманний». Згідно з Онлайн етимологічним словником, слово «inherent» походить від латинського inhaerentem, «бути тісно пов'язаним, бути притаманним», буквально «дотримуватися, чіплятися».

Тож найскладнішим було перенести метафізику Сковороди в англomовний переклад, залишивши її між рядків, щоб уважний читач зміг реконструювати її. Це класична дилема перекладача: вірність словам чи вірність змісту. А у Сковороди смисл глибоко вкорінений у світогляді, де мова, буття і діяння тісно переплетені. Завдання перекладача полягало в збереженні глибини автентичної концепції, не зводячи її до кар'єрних порад чи жаргону самодопомоги, з чим, вважаю, варіант перекладу

inherent work впорався досить добре.

Шкала загальнолюдських цінностей є вічною. Всі богословські і філософські трактати Сковороди реалізовані в алегоричних образах та байкових сюжетах. Сподіваюся, що цей переклад зміг передати хоч краплину геніальності і глибини українського філософа.

Щиро дякуємо всім, хто цікавиться творчістю Григорія Сковороди, глибокого інтелектуала українського бароко.

Презентовану книгу можна скачати за посиланням:

https://www.academia.edu/126565489/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%91%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B8_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_Kharkiv_Fables

Рукопис есею отримано 13 травня 2025 року.

Рукопис затверджено до публікації 15 травня 2025 року

Інформація про авторів

Левченко Наталія Микитівна, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, професор кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.

E-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

Nataliia Mykytivna Levchenko, doctor of philological sciences, professor, academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, professor of the Department of Ukrainian Literature and of journalism named after professor Leonid Ushkalov of Kharkiv National Pedagogical University named after G. Skovorody.

E-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

Литвиненко Олеся Юріївна, учениця 11-А класу комунального закладу «Харківського ліцею № 156 Харківської міської ради», лауреат конкурсу «Молода людина року м. Харкова. 2023», стипендіат Харківського міського голови «Обдарованість» 2024/2025 навчального року.

E-mail: lytvynenkoolesya@gmail.com

Lytvynenko Olesia Yuriyivna, 11th grade student of the Kharkiv Lyceum No. 156 of the Kharkiv City Council, winner of the contest “Young Person of the Year of Kharkiv. 2023”, holder of the Kharkiv Mayor’s “Giftedness” scholarship in the 2024/2025 academic year.

E-mail: lytvynenkoolesya@gmail.com